

Cine este autorul unei construcții ?

Șerban Țigănaș

ARENA Construcțiilor Nr.30 Septembrie 2017, ISSN – 2359-8778

Auzim în ultima vreme despre meritele diferitelor personaje ale momentului cărora li se datorează apariția unor construcții, mai ales publice. Podul cutărui primar, stadionul cutărui președinte de consiliu județean, autostrada cutărui prim-ministru sunt la ordinea zilei, atât în presă cât și pe buzele celor mulți. Am auzit chiar că realizarea unor construcții de către companii private foarte cunoscute s-ar datora unor administratori publici, adică politicieni care ”i-au adus” în oraș spre bucuria economică a tuturor. Aceasta apreciere ar putea fi în parte valabilă dacă ne gândim că puterea cea mai mare a celor care ocupă astfel de poziții este în a împiedica lucrurile să se întâmple, în cazul în care ”nu se dorește” așa ceva.

Vă propun să privim înapoi, adică în istorie și tradiție și să observăm cui sunt atribuite realizările din domeniul construirii. Din antichitate și până în evul mediu lucrările sunt prezentate ca fiind ale deținătorilor puterii, împăraților, regilor și potențailor, nu numai pentru că apartenența la perioada guvernării lor era mai ușor de poziționat istoric, dar și din cauza faptului că, în general ne referim la perioade în care puterea era absolută, chiar dacă numele arhitecților, în antichitatea greacă, elenistică sau romană sau al meșterilor masoni în epoca medievală, erau cunoscute. Din perioada renașterii, când arhitectura devine definitiv o artă cultă, bazată pe teorie, numele arhitecților sunt atașate operelor la care au contribuit. Brunelleschi, Palladio, Bramante sau Borromini în lumea occidentală, dar și Sinan în imperiul otoman, devin personalitățile care sunt păstrate de istoria arhitecturii și de istoria civilizației. Chiar și marile palate ale împăraților și țarilor sunt atribuite arhitecților cu nume sonore, tocmai pentru că sunt autorii acestora. Epoca modernă, odată cu apariția inginerului civilist și amplificarea diviziunii muncii, cu instalarea modului de producție fordist și a tehnologiilor, aduce în lumea construcțiilor organizarea în companii, firme și corporații. Câteva sute de ani de tradiție păstrează totuși obiceiul de a consemna numele arhitectului pe plăci amplasate vizibil pe fațadele construcțiilor moderne.

Continuitatea și consecvența în peisajul economic care se globalizează treptat dar foarte intens în secolul al douăzecilea ne oferă firme de arhitectură, de inginerie sau mixte al căror nume este dat de fondatorii lor și păstrat mult timp după ce aceștia nu mai sunt în activitate. Skidmore, Owings și Merrill, Arup, Buro Happold sau Zaha Hadid Architects au devenit companii cu culturi proprii, filosofii de proiectare și, în accepțiunea celor care se ocupă de comunicare, branduri. Recursul celor bogați sau puternici la numele cele mai cunoscute, ca o garanție și amplificare a celebrității prin proiectele pe care le comandă sau girează devine cunoscut ca fenomen și numește arhitectii, fără lipsă de conotații peiorative, ”starhitecți”, arhitecți staruri... Deși multe dintre construcțiile iconice sunt realizate prin colaborarea dintre

localnicii care cunosc și urmăresc procesele construirii la fața locului și birouri cu nume, care îți lasă amprenta globală, nimeni nu reține altceva decât numele mari. ”Dancing House” din Praga, inițiată de președintele Vaclav Havel, este atribuită marelui Frank O Gehry, care a colaborat cu consecințe vizibile la concepția acesteia, puțini fiind cei care îl menționează pe Vlado Milunici, arhitectul croato-ceh și principalul autor al proiectului.

De ce este importantă menționarea autorului arhitecturii? Ca orice lucrare de artă, pentru că arhitectura este definită ca artă, ea are nevoie de identificare culturală, de poziționare istorică și de imagine publică. De asemenea se pune problema drepturilor de autor, morale și patrimoniale. Totuși, nu putem să nu remarcăm faptul că pe de o parte rezultatul construirii, arhitectura, este datorată multiplelor contribuții care prezintă atât responsabilități cât și drepturi de proprietate intelectuală ale mai multor persoane și entități juridice, într-adevăr coordonate de arhitect, în general, sau de un manager de proiect, în anumite cazuri. Mai mult, modul de luare a deciziilor în cadrul proiectelor implică uneori profund și clientul în proces, fiind practic imposibil de cuantificat procentual care este rolul fiecăruia în rezultatul final complex. Din acest motiv în revistele de specialitate se dau informații complete referitoare la lucrările publicate, specificându-se clientul, arhitectul, inginerii de structuri și de instalații, eventualii designeri de interior, peisagiștii, acusticienii, designerii de iluminat și alții, în funcție de construcție, alături de constructori, antreprenor general și principalii subantreprenori, eventual și principalii furnizori de soluții tehnice.

Cine e autorul? În mod tradițional tot arhitectului i se atribuie drepturile de autor care rezultă din responsabilitatea sa de conceptor al soluției și de coordonator al dezvoltării și realizării ei. Totuși, la acest capitol, tot mai frecvent putem vorbi de arhitecți implicați în concept și de cei implicați în implementare, care nu sunt neapărat aceiași. Arhitectul primește această atribuire pentru că tot în mod tradițional el răspunde în fața clientului de calitatea lucrărilor și de încadrarea în buget. Aceste sarcini nu sunt însă neapărat oferite arhitecților și în multe situații munca acestora se referă doar la designul proiectului, apărând alți actori, de multe ori foarte calificați, care urmăresc interesele clientului. Mai este arhitectul în acest caz la fel de autor ca și atunci când avea rolul de coordonator și responsabil complet asupra lucrării? Probabil că nu. Și încă o problemă: drepturile de autor ale creatorilor se referă conform legii, când e vorba de autorii inițiali efectivi, drepturile morale, la persoane și nu la entități comerciale, juridice etc. La fel ca pentru o pictură, sau o piesă muzicală, autorul unei lucrări de arhitectură nu poate fi altceva decât un arhitect, sau mai mulți, dacă aceștia realizează un co-autorat. Bineînțeles că drepturile patrimoniale pot fi cedate sau vândute și deținute în consecință de oricine, firme, patrimoniul de stat, moștenitori etc. Cesionarea drepturilor nu poate modifica însă autorul unei lucrări, evident. Pictura a devenit a mea, dar autorul a rămas Nicolae Grigorescu sau Salvador Dali.

Încă o problemă interesantă se adaugă la discuția noastră despre autor. Ce se întâmplă în cazul creației contemporane realizate în mediul digital, în care desenele originale, realizate cu mâna, au dispărut, nu se mai folosesc și deci nu mai putem vorbi de un autor fizic? Modelele electronice care se folosesc aproape în exclusivitate mai recent în proiectare mai ales în sistemul BIM (Building Information Modelling) sunt realizate prin contribuția mai multor arhitecți și

ingineri care intervin, adaugă sau transformă diferite elemente virtuale ale construcției în mediul digital. E ca o macheta la care lucrează mulți oameni. Cine este autorul? Să fie cel care începe de la zero, când încă nu există nimic conceput în afară de dorință și necesitate, sau cel care are ultimul cuvânt, care stabilește configurația finală? Să fie cel care produce trăsăturile mari, configurația majoră sau cel care rafinează detaliile? Să fie șeful firmei, cel care a semnat contractul și poartă oficial responsabilitatea sau angajatul sârguincios care a desenat ceea ce i-a cerut șeful, adăugând propria inspirație și testând mai multe variante?

Ce fac firmele în lumea civilizată? E simplu, definesc un proiect, o lucrare construită prin enumerarea tuturor celor care au contribuit și specificarea rolului deținut în proiect. Firmele însele decid cum se prezintă, fie indicând doar numele lor, fie alăturând acestuia numele persoanelor care au avut responsabilitățile importante în cazul aceluși proiect. Vom întâlni astfel firme care poartă denumirea fondatorilor lor sau al asociaților sau firme care construiesc o cultură organizatorică sub un nume abstract, de piață, admitând din start că vor avea o dinamică a personalului, dar vor acumula un portofoliu și vor fi poate asemenea unei formații muzicale în care unii instrumentiști se schimbă în timp.

Ce se va întâmpla în viitor și încotro se îndreaptă lucrurile? Tot mai multe lucrări se realizează prin asocieri sau prin colaborări între firme, realizate special pentru contractul respectiv. Formulele de joint-venture sunt și firești și practice în domeniul construirii, mai ales că diferitele specialități mai rare apar doar în anumite proiecte, iar contractele design & built sunt frecvente și nu sunt motive să întrezărim dispariția lor. Tinerii profesioniști debutează în profesie tot mai mult în spații colaborative și condiții de co-working, care îi conduc de multe ori la asocieri. Pe măsură ce reputația firmelor crește, ceea ce se întâmplă și în România, a avea un asociat cu nume pentru o lucrare este mai mult decât de dorit pentru oricine. Ceea ce trebuie să învățăm este să menționăm corect autorii unui proiect, exact așa cum, atunci când publici, trebuie să citezi corect ideile altora și să menționezi creditele pentru imagini, desene și fotografii. Bineînțeles, asta se petrece corect în lumea civilizată din care nu facem încă cu totul parte, văzând ce proporții a îmbrăcat plagiatul în domeniul universitar în România și cât de mult își asumă și discută politicienii despre construcții ca și când ar fi cel puțin ctitorii de pe pereții bisericilor de odinioară, cu diferența că aceia jucau rolul de investitori generoși și nu de persoane în serviciul public, mandatați să joace rolurile respective. Am întâlnit arhitecți care se declarau autorii unor lucrări la care au contribuit în cadrul unor colective, dar acum au rămas singurii supraviețuitori, chiar dacă, de fapt, nu au jucat rolul de autor la vremea respectivă. Am întâlnit și cazuri în care lucrarea era atribuită unor arhitecți care nu au făcut altceva decât renovarea construcției, a căror autori erau alții, mai puțin cunoscuți sau necunoscuți. Spre deosebire de alte arte, construcțiile nu aparțin autorilor lor, așa cum nici decizia de a interveni sau nu și modul de intervenție asupra lor nu aparține arhitecților. Aceștia pot să își exprime, evident opinii argumentate, dar protecția patrimoniului construit are alte mecanisme decât voința arhitectului autor.

Nepărăsind contextul trebuie să spun că guvernul a dorit realizarea unor noi contracte tip pentru achizițiile publice în construcții, în care a propus, în mod abuziv, ca drepturile de autor ale arhitecților să fie cedate din oficiu clientului, ceea ce este opus legii. Totuși de ce au încercat așa

ceva? Trebuie să fie o rațiune. Răspunsul e simplu: pe de o parte pentru a oferi achizitorului puterea totală de a decide relativ la investiția sa, fără a întâmpina rezistență din partea arhitectului în caz că acesta își susține și chiar apără propria creație prin invocarea drepturilor de autor, iar pe de altă parte pentru a nu rămâne captivi în contracte neperformante, pentru a putea schimba oricând arhitectul fără a pierde dreptul asupra a ceea ce s-a realizat, dacă acesta nu acoperă așteptările. Ar mai fi o temere a reprezentanților instituțiilor publice și anume aceea izvorâtă din pretențiile unor arhitecți care au contractat doar o parte din proiect să li se cuvină de drept întreg proiectul, invocând drepturile de autor asupra soluției, situație care nu este corectă nici contractual, nici moral și concurențial. Înțeleg aceste cazuri, care sunt percepute de la nivelul funcționarilor publici ca fenomene de blocaj al investițiilor, dar soluția propusă de ei este clar una eronată. Cedarea obligatorie a drepturilor de autor este o aberație și denotă o neînțelegere a sensului acestora relativ la lucrările de arhitectură. Există formule contractuale foarte eficiente care pot preveni situațiile nedorite, dacă sunt scrise corect, dar ele nu pot să ducă la un contract dezechilibrat, în care, în numele interesului public, contractorul privat este deposedat automat de drepturi dacă vrea să lucreze cu statul și pus în situație de inferioritate. Să nu uităm că și instituțiile publice sunt conduse de oameni care pot greși și produce astfel prejudicii partenerilor privați, ceea ce trebuie prevenit. Răspunderea, drepturile și obligațiile, garanțiile și modul de acoperire al acestora trebuie să țină cont de specificul activităților din construcții și să fie echilibrat și simetric din acest punct de vedere între părți. Iată un subiect care ar merita o aprofundare, într-o discuție viitoare.

În concluzie autorul unei construcții trebuie definit într-o manieră extinsă, pentru a acoperi o complexitate inevitabilă rezultată din modul în care se realizează astăzi construcțiile, care nu este unul singur. Este necesar ca fiecare entitate colaboratoare să își definească singură modul în care se prezintă în cadrul proiectelor și ceilalți să cunoască și să țină cont de aceste opțiuni. Omisiunea menționării corecte a autorului/autorilor unei construcții este o dovadă de lipsă de civilizație, echivalentă cu omisiunea autorului unei lucrări de artă, unei lucrări științifice sau al deținătorului unui brevet de invenție. Nicio investiție nu este a primarului sau a președintelui de consiliu și nici a premierului sau a vreunui ministru. Cei care vor continua să vadă și să propage așa lucrurile, fie ca sunt jurnaliști fie că sunt oameni obișnuiți din comunități, fac dovada lipsei de cultură elementară și ar trebui, cu orice ocazie atenționați sau chiar ”acționați”, pentru că se pare că după un proces pierdut cu daune plătite, ca după o amendă sau suspendare, cei mai mulți înțeleg mai bine despre ce e vorba. E valabil și pentru publicații scrise sau on-line, care arată imagini sau scriu despre construcții, omițând să menționeze autorii.